

HEGLOVSTVO A PROBLÉM MIERY

Július ŠVIHRAN

V treťom čísle Organonu F r. 2004 uverejnil I. Hanzel odpoveď na niektoré moje kritické poznámky. Z jeho reakcie vyplýva, že sa rozchádzame aj naďalej vo viacerých otázkach a keďže nejde o spor iba dvoch jednotlivcov, ale aj o hodnotenie Heglovho učenia a o prístup k niektorým dôležitým otázkam logiky a metodológie vied, považujem za potrebné v ďalšom príspevku na to upozorniť.

V prvom zväzku knihy *Logika ako veda* venuje Hegel druhý oddiel veľkosti a kvantite, tretí oddiel miere. Svoje chápanie miery rozvíja na materiáli z mnohých odborov poznania od matematiky a fyziky až po históriu a politiku. Z dôvodov stručnosti a prehľadnosti sa sústredím len na tie otázky, ktorými sa zaoberá uvedený Hanzelov príspevok.

Podľa Hegla miera vyjadruje vzťah medzi kvalitou a kvantitou, hovorí však aj o miere ako modalite, o určovaní vonkajšej, ľahostajnej veľkosti, o miere ako meradle, osude, o špecifikujúcej i reálnej miere a v jeho logických spisoch by sa našli aj ďalšie vymedzenia či charakteristiky. Dôležitejšie však je, ako Hegel svoju kategóriu (kategórie?) miery používa. Príznačné preňho sú vyjadrenia, že vzorec pre rýchlosť je formálne, neexistujúce určenie, vytvorené abstrahujúcou reflexiou ([3], 377). Vo fyzike a v technickej praxi sa však musí pracovať s pojmami ako rýchlosť rovnomerného pohybu, rýchlosť kruhového pohybu, priemerná a okamžitá rýchlosť, zrýchlenie; na to nadväzujú pojmy hybnosti, kinetickej energie s príslušnými matematickým aparátom, ako je integrálny a diferenciálny počet, vektorový počet a iné. Podľa Hegla matematika prírody, ak chce byť hodna mena vedy, musí byť podstatne vedou o mierach, pre ktorú sa vskutku vedecky, t. j. filozoficky urobilo ešte málo ([3], 378). Jeho postoj mu však bránil postrehnúť súvislosť problematiky rýchlosti s takými témami, ako sú Zenónove apórie i jeho obľúbené uvažovanie o tom, že teleso je a súčasne nie je na tom istom mieste, pričom nepovažoval za potrebné dôkladnejšie vymedziť rýchlosť, miesto, vzťažnú sústavu, súčasnosť.

Neraz sa poukazovalo na to, že Hegel nerozlišoval dostatočne medzi dialektickými, formálno-logickými a čisto verbálnymi protirečeniami. Tejto otázke venuje pozornosť v úvode slovenského prekladu *Logiky ako vedy* aj V. Filkorn. Hegel bol totiž presvedčený, že dialektično je princípom každého pohybu, života a každej činnosti, a hoci upozorňoval, že dialektiku nemožno zamieňať so sofistickou, neraz do nej upadal. Hĺbka a duchaplnosť, ktorú predvädza, je často len zdanlivá a klamná. K ostražitosti nabádajú aj jeho názory, že všetko, čo bolo pokazené, bolo pokazené z dobrých dôvodov, že človek, ktorý nevie nájsť dobrý dôvod aj pre to najhoršie, to ďaleko nedotiahne ([4], 231).

Preto mu niektorí aj vyčítali nedostatok intelektuálnej poctivosti a zodpovednosti. Takéto tvrdenia relativizujú kritériá dobrej argumentácie a v konečnom dôsledku spochybňujú základy Heglovho učenia, v ktorom na viacerých miestach vyzýva konať dobro a hľadať pravdu. V jeho spisoch však nachádzame konštatácie o tom, že čo je skutočné, je aj rozumné, že svetom vládne rozum, ale aj konštatácie, že činy ľudí prýstia z ich potrieb, náruživostí, záujmov a uspokojenie sebestva je tým najmocnejším ([5], 27). Takéto a podobné nedôslednosti boli azda podmienené aj tým, že Hegel mnoho publikoval a prednášal a často nestačil svoje myšlienky, tézy a tvrdenia dôkladne premyslieť.

V tomto ohľade si zaslúži pozornosť Heglovo vystúpenie v diskusii o niektorých otvorených otázkach vtedajšej chémie. Hegel sa cítil dotknutý narážkou na špekulatívnu filozofiu istých nemeckých škôl a zaútočil najmä na názory popredného švédskeho chemika Berzelia. Vytýkal mu, že rozvíja predstavy, ktoré nie sú podložené skúsenosťou. Berzeliovi však patrí čestné miesto objaviteľa niekoľkých chemických prvkov, tvorcu elektrochemickej teórie zlučovania a zaslúžil sa aj o upresnenie chemického názvoslovía a symboliky. Podľa Hegla len zopakoval Bertholletove názory a doplnil ich "metafyzikou nekritickej reflexie" ([3], 396). Vytýkal mu ničotnosť základu, z ktorého vychádza. Týmto základom bola korpuskulárna filozofia, ktorej dnes hovoríme atomistika. Hegel sa o nej vyjadruje ako o zvrchovanej vonkajškovosti a bezpojmovosti, na čo podľa neho dopláca najmä fyzika molekúl.

Dnes vieme, že opak je pravdou. Vďaka atomistike nastal obrovský rozvoj fyziky a chémie, čo sa premietlo aj do technológií a energetiky. To zrejme vtedajší učitelia nemohli vedieť a možno im tolerovať aj niektoré nepresnosti. Sotva však možno ospravedlniť Heglovo znevažovanie práce ľudí, ktorí v laboratóriách na množstve pokusov, meraní, výpočtov dospeli k objasneniu zákona stálych zlučovacích pomerov a k ďalším dôležitým poznatkom stechiometrie, neskôr k iónovej teórii, k Faradayovým elektrochemickým zákonom, napriek tomu, že Hegel pokladal spájanie elektrických a chemických javov za zmätočnú a plytkú teóriu a elektrinu za prehavú ([3], 399 – 400). V zápale polemiky Hegel nepostrehol, že sa mu tu ponúkala možnosť rozvinúť úvahy o protikladoch medzi kladnou a zápornou elektrinou ako aj bohatý materiál o kvantitách, špecifikujúcich mierach, o uzlových čiarach pomerov miery.

Heglova naturfilozofia vyvolávala už počas jeho života v radoch prírodovedcov nevôľu, zlú povesť a neskôr mala podiel na tom, že sa filozofia často chápala ako mudrovanie a málo užitočná špekulácia. Je prekvapujúce, keď sa na začiatku 21. storočia stretávame s pokusom oživovať Heglove myšlienky a so snahou realisticky reinterpretovať jeho kategoriálne štruktúry ([2], 315). Táto snaha je značne problematická nielen pre notoricky známu nejasnosť a protirečivosť Heglových názorov, pre jeho idealistickú metafyziku, ale aj pre nedostatok výstupov a podnetov pre konkrétne výskumné programy. Ak aj vezmeme do úvahy disciplíny ako metrológia, ekonometria, kvalimetria či metriku priestoru a času – disciplíny, ktoré sú blízke kategórii miery –, sotva sa tu

stretneme s Heglovými myšlienkami. Reálny výskum na niečo nadväzuje, vychádza z istých pozícií, rieši isté problémy, používa isté postupy, metodiky a podľa potreby ich prehodnocuje. Ide tu o spätnú väzbu medzi očakávaniami a výsledkami, predpokladmi a dôsledkami, ako aj o vzťahy k aktuálnym poznatkom. K tomu Hegel svojimi nejasnými úvahami sotva môže povedať niečo určité. Jeho učenie neposkytuje dostatočne jasné kritériá odlišenia reálnych problémov od pseudoprotblémov, posúdenia primeranosti v prospech alebo neprospech hypotézy, jej potvrdenia, vyvrátenia či korekcie ani zhodnotenia dosiahnutých výsledkov.

Snaha o realistickú interpretáciu kategoriálnych štruktúr nemôže ignorovať okolnosť, že sa Hegel inšpiroval prácami Herakleita, Aristotela, Spinozu, Kanta, ale aj mystikmi, ako boli J. Böhme a iní. Na rozdiel od Kanta, ktorý síce pokladal kategórie za apriórne, dôrazne však naliehal na ich skúsenostné používanie, Hegel svoje učenie o kategóriách rozvíjal predovšetkým s ohľadom na výstavbu svojho systému, málo prihliadal na mnohotvárnosť skúsenosti, na rozmanitosť kontextov používania pojmov a na ich vzťahy k filozofickým kategóriám. Nižako nemohlo prispieť k tomu ani konštatovanie v druhom zväzku *Logiky ako vedy*, že pojem je jednotá bytia a podstaty, že všeobecno je jednoduchým vzťahom k sebe a slobodnou mocou a že zákon je reflexiou javu do identity so sebou. Hegel si nerobil starosti s používaním pojmov v bežnom živote, v exaktných vedách a vo filozofii, čo vidíme aj na tom, ako narába s pojmami kvality, kvantity, protikladu, priestoru, času, zákona a pod.

Pojmy, abstrakcie, kategórie vytvárajú ľudia so zámerom postihnúť, opísať a vyjadriť predmety, deje, udalosti reálneho diania. U Hegla sa tento zreteľ často stráca a neraz sa zdá, že sa pohybujeme v slovnom balaste, ktorý sotva môže poslúžiť ako kľúč či orientačná mapa ([2], 317) pri metodologických výskumoch, pri prenikaní do málo preskúmaného terénu a sotva môže pomáhať pri praktickom pôsobení na svet.¹

LITERATÚRA

- [1] *Antológia z diel filozofov*, zv. 6. Nakladateľstvo Epona, Bratislava 1970.
- [2] HANZEL, I.: Možný výklad miery. *Organon F* 11, 314 – 318.
- [3] HEGEL, G. W. F. (1986): *Logika ako veda I. – II.* Nakladateľstvo Pravda, Bratislava.
- [4] HEGEL, G. W. F. (1992): *Malá logika*. Nakladateľství Svoboda, Praha.
- [5] HEGEL, G. W. F. (1957): *Filozofia dejín*. Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, Bratislava.
- [6] POPPER, K. R. (1998): *Život je riešenie problémů*. Mladá fronta, Praha.

¹ Heglova kategória miery má pravdepodobne pôvod v tvrdení starých mudrcov, že Boh stvoril všetko podľa miery, váhy a čísla.